

Анотації

Барцьось В. В. Предпосылки создания социально-экономической программы Народного Руха Украины.

В статье проанализированы содержание и методы работы советской экономической модели, ее влияние и последствия существования на Украине, политика коммунистической партийной номенклатуры по отношению к национальному суверенитету Украинской Советской Социалистической Республики, а также предпосылки и причины написания социально-экономической программы Народного Руха Украины.

Bartsios V. V. The preconditions of creation of the social and economic program of Narodnij Ruch of Ukraine.

The article deals with the content and methods of the Soviet economic model, its influence and consequences in Ukraine, the policy of the Communist party nomenclature regarding the national sovereignty of the Ukrainian Soviet Socialistic Republic and preconditions of creation of the social and economic program of Narodnij Ruch of Ukraine.

В. Л. Борисов

УЧАСТЬ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ У РОБОТІ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОУПРАВЛІННЯ М. ДНІПРОПЕТРОВСЬКА В 1941–1943 РР.

В умовах впровадження політичної реформи та зростання ролі місцевого самоврядування в сучасній Україні значний інтерес викликають процеси, що відбувалися у суспільному житті нашої країни на тих етапах її історичного розвитку, коли гостро повставало питання збереження української державності. У цьому контексті актуальними є питання участі української інтелігенції в роботі органів місцевого самоуправління (“українських допоміжних управ”) в складний період німецько-фашистської окупації території України в 1941–1944 рр.

На жаль, в радянській історичній науці дана проблема розглядалась виключно у негативному контексті [1, с. 66]. Громадяни, що з різних причин працювали “в допоміжних управах” під час окупації, визначались радянськими істориками виключно, як “буржуазно-націоналістичне сміття”, “бандити та класово-ворожі елементи” [2, с. 582]. В сучасній літературі

існує більш виважений, науково-обґрунтований підхід як до ролі місцевого самоуправління, так и до осіб, що працювали в ньому в 1941–1944 рр. [3]. Значна увага приділяється культурно-освітній діяльності інтелігенції в органах місцевого самоуправління на окупованих територіях України [4]. Однак багато питань, пов'язаних з розкриттям участі інтелігенції в роботі господарських та соціальних установ, що діяли під контролем місцевих “допоміжних управ”, ще залишаються поза увагою дослідників.

Відомо, що в перші тижні війни з Радянським Союзом фашистське керівництво рішуче ліквідувало всі спроби українських націоналістів відтворити українську державу у будь-якій формі. Окуповані території були штучно поділені на декілька адміністративно-територіальних одиниць. 20 серпня 1941 р. було утворено рейхскомісаріат “Україна”, до складу якого ввійшли десять окупованих областей України, в тому числі — Дніпропетровська. Спроба Організації українських націоналістів (ОУН(Б) і ОУН (М)) організувати місцеве самоуправління на території рейхскомісаріату викликала незадоволення з боку його керівних структур, які вважали, що це становить “гостру небезпеку для німецьких інтересів сьогодні і в майбутньому” [5, с. 14]. Ось чому окупаційна влада, організуючи підконтрольне їй на території рейхскомісаріату місцеве самоуправління, надала перевагу іншим політичним силам, які проявили себе після відступу радянських військ.

Вже через тиждень після окупації правобережної частини міста, 2 вересня 1941 р., у Дніпропетровську була створена міська управа. “Для організації... міського господарства та охорони життя населення, державного та приватного майна, а також для налагодження громадянського ладу за погодженням з Германським Військовим командуванням... образована міська управа” — проголошувалось у Постанові № 1 міської управи [6, арк. 3]. За своїми функціями управа вважалась “допоміжною”, оскільки була підпорядкована німецькому штадткомісару Клостерману. За структурою вона складалася з тринадцяти “секторів”, серед яких найбільш важливими були: загальний сектор (начальник — Подрезов М. І.), шкільний сектор (начальник — доцент Добровольський Є. І.), сектор “народної здороворони” (начальник — доктор медичних наук Станкевич О. К.),

правовий сектор (доцент Перебаскін І. О.), фінансовий сектор (доцент Кокольський М. І.), “господарчий” сектор (інженер Фабер Є. Г.), сектор культурно-масових установ та пропаганди (начальник — професор Зеленський І. І.). [6, арк. 41]. Наприкінці вересня 1941 р. було створено відділ міського “комунального господарства” (завідуючий — інженер Хавронін І. Н.) та “управління соціального забезпечення”, яке контролювало: видачу одноразових грошових виплат, дитячі ясла та притулки, будинки для інвалідів, каси взаємодопомоги та ін. [7, арк. 3]. Головою міської управи було призначено доктора технічних наук Соколовського П. Т., його заступниками — інженера Фабера Є. Г. і доцента Кокольського М. І. [6, арк. 41]. Більшість керівного складу міської управи належала до представників “старої” інтелігенції, з освітою та науковими ступенями, отриманими ще до революції. Деякі з них мали свої “рахунки” з радянською владою. Так, керівник відділу народної освіти в міськуправі доцент Добровольський Є. І. в минулому був дворянином та володів частиною гімназії. В 1920-х роках — викладав фізику в Дніпропетровському педагогічному технікумі. У 1933 році під час перевірки технікуму комісією міськвиконкому Добровольський був зарахований до т. з. “антирадянської групи викладачів”. Антирадянські настрої він проявляв “у формі жартів, анекдотів, дотепів”, а з приводу радянської виборчої системи він заявив: “Мені здається, що нарікання з усього світу несуться, що у нас голосуюче стадо” [8, арк. 128]. Наслідком такої заяви стало звільнення доцента-фізика з роботи. Винятком був тільки голова міськуправи — Соколовський. Він народився у 1896 році в сім’ї коваля в м. Севастополі, з чотирнадцяти років працював токарем, потім — судовим механіком, в 1920-х роках обіймав керівні посади в Миколаївському та Одеському губвиконкомах, в 1930-х — старший та головний інженер в галузі гідротехніки та меліорації на Дніпропетровщині [9, арк. 195]. Безумовно, окупантів в особі Соколовського, в першу чергу, зацікавив його досвід роботи в органах місцевого самоуправління і народному господарстві при радянській владі.

За період вересня — грудня 1941 року міською управою Дніпропетровська було видано близько п’ятдесяти постанов. Вони торкалися різних господарських питань: про повернення громадянами “незаконно привласненого... під час відступу

червоних військ... майна” (постанова № 10), “про реєстрацію тварин” (постанова № 11), “про рух кінновантажного транспорту” (постанова № 8), “про пожежні міроприємства” (постанова № 6), “про ремонт житлових будинків” (постанова № 5), “про обов’язкове прибирання снігу, сміття” (постанова № 29) [6, арк. 3-48]. Постановою № 46 вводилися “тарифи за послуги комунальних підприємств”: за проїзд у трамваї з одного пасажира — 30 коп., за помивку в лазні з однієї особи — від 2 до 10 крб., вивіз “твердого бруду колимагою” від 20 до 50 крб. [6, арк. 54]. Особлива увага приділялась оплаті житла і водопостачання. Вся територія міста була розподілена на три “пояси”: I-й — центральна частина; II-й — “нагорна”; III-й — інші райони та Лівобережна частина міста; квартири — на п’ять “категорій”. До першої “категорії” відносились квартири з електро- та водопостачанням, каналізацією та центральним опаленням, в них квартплата коливалась від 1 крб. 30 коп. до 1 крб. 50 коп. на місяць за метр корисної площі, залежно від “пояса”; до п’ятої — квартири “без будь-яких вигід”, в них квартплата коливалась від 1 крб. до 1 крб. 10 коп. на місяць за метр корисної площі, також залежно від частини міста, де була розташована квартира [6, арк. 13-14]. Оплата за водопостачання, стосовно постанови № 48, коливалась від 1 крб. 50 коп. до 2 крб. з особи на місяць [6, арк. 51-52].

Крім того, за період своєї роботи міськкуправа вирішувала різні питання соціального забезпечення громадян: надання матеріальної та грошової допомоги багатодітним матерям; виплата 130 крб. щомісячно “сім’ям добровольців, призначених до німецької армії, та осіб, відкомандированих на роботу в Німеччину” [6, арк. 56-59]; “відпуск 190 тис. крб. потерпілим від повітряного нальоту” 15 травня 1943 р. [6, арк. 63]; відпуск хліба робітникам та їх утриманцям: I категорії — по 300 г, II категорії — по 200 г., III — категорії — по 100 г хліба на день, інвалідам, безробітним та їх утриманцям — по 100 г хліба на день на особу [10, арк. 20-22] та ін..

Безумовно, що “допоміжна” міська управа вимушена була виконувати в першу чергу ті господарські завдання, що ставили перед нею окупанти. Так 10 листопада 1941 р. “внаслідок порозуміння між вільцшавскою командою і міською управою комісія на чолі з доктором Станкевичем” провела вилучення

рогатої худоби у населення міста: з 1252 голів рогатої худоби, зареєстрованої по місту, до господарського відділу німецької комендатури було доставлено на 17.11.1941 р. 1100 голів [11, арк. 1]. А 30 червня 1943 р. голова міськуправи видав наказ, № 34 в якому зазначалось: “Веручи до уваги особливо важливе значення Запорізького шляху, наказую всім робітникам управи та підлеглих установ взяти участь...” у ремонті шляху без відриву від виробництва під гаслом “робітники міської управи на користь військової перемоги німецького солдата та українського добровільця” [7, арк. 65]. Сам міський голова Соколовський П. Т. був послідовним та впевненим провідником німецької влади на території міста. У 1942 році від активно пропагував серед українського населення від’їзд до Німеччини. У своєму зверненні до молодих українців він писав: “Досвідчені керівники зроблять із вас кваліфікованих фахівців, ви будете мати можливість познайомитися з європейською культурою, повернетесь на Батьківщину... і творитимете нове життя... Приймете участь у будівництві Нової Європи” [12, арк. 177]. Влітку 1942 р. П. Т. Соколовський очолив Дніпропетровську делегацію до Німеччини. Делегати відвідали Берлін, Дрезден, Нюрнберг, Лейпциг, Нейштадт. Після повернення, 10 вересня 1942 року у малому залі художнього музею м. Дніпропетровська відбулася доповідь П. Т. Соколовського про подорож до Німеччини. Ця доповідь стала відвертою апологетикою націонал-соціалізму. “Категорично можна стверджувати, — говорив П. Т. Соколовський, що націонал-соціалістична партія за короткий період — всього за 9 років створила тверду соціалістичну культурну, господарчу та побутову основу для власного народу. Могутність націонал-соціалістичної партії, воля її керівництва фюрера — Гітлера, подана рука допомоги германським народом повинні допомогти в короткий термін знищити фізично жидо-більшовицьку владу та її керівників Сталіна і Кагановича” [12, арк. 176]. За активну пропаганду ідей націонал-соціалізму д-р Соколовський був нагороджений бронзовою медаллю, яку вручив йому керівник відділу Політики та Пропаганди рейхскомісаріату полковник Шлехт на нараді пропагандистів, що відбулася у Дніпропетровську 12. 08. 1943 р. За ініціативою Соколовського в місті було створено “Комітет керуючих пропагандистів” та урочисто відсвяткована друга річниця “визволен-

ня” Дніпропетровська “від більшовиків” 25 серпня 1943 року [13, арк. 249]. Погляди П. Т. Соколовського поділяли багато з його підлеглих. Так, проф. І. І. Зеленський в доповіді, присвяченій річниці народження Гітлера в квітні 1943 р., говорив: “Кому ми мусимо подякувати, що з нас не глузує жид, що нас не шарпає обмежений більшовик? — Великому німецькому народу на чолі з його фюрером Адольфом Гітлером! От чому свято німецького народу ми вважаємо своїм святом... Слава фюреру німецького народу Адольфу Гітлеру! Многія літа і щастя нашому ювіляру!” [13, арк. 50-57]. Така пропаганда ідей нової тоталітарної ідеології, безумовно, відповідала вимогам окупаційної влади.

Аналізуючи вищесказане, можна зробити висновок, що господарча діяльність місцевої інтелігенції в “українській допоміжній управі” м. Дніпропетровська була повністю підпорядкована економічним потребам окупантів. Однак, обслуговуючи окупаційну владу, керівництво міської управи вирішувало питання соціального забезпечення населення, збереження інфраструктури та господарських об’єктів міста. Ось чому вивчення позитивних аспектів участі інтелігенції в роботі міської управи Дніпропетровська в складний історичний період 1941–1943 рр. і є перспективою подальшого дослідження даної проблеми.

Джерела та література

1. Пименов В. Ф. Улицы помнят: Путеводитель. — Днепропетровск: Промінь, 1982.
2. Великая Отечественная война Советского Союза 1941–1945. Краткая история. — Москва: Военное изд-во Минобороны СССР, 1967.
3. Скоробогатов А. В. Харківське міське самоуправління в 1941–1943 рр. / Вісник Харківського державного університету. 1997. — № 396. — С. 167–176.
4. Дніпропетровськ. Віхи історії. / Кер. Болебрух А. Г.. — Дніпропетровськ: Грані, 2001. — С. 171–203; Борисов В. Л. Заклади освіти і науково-педагогічна інтелігенція Дніпропетровська в роки німецько-фашистської окупації (1941-1943 рр.). / Грані. — 2005. — № 2. — С. 33-36.
5. Організація українських націоналістів і українська повстанська армія. / Фаховий висновок робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА. — К.: Наук. думка, 2005.
6. Державний архів Дніпропетровської області (далі ДАДО). — ф. 2276, оп. 1, спр. 1.

- 7.ДАДО. — ф. 2276, оп. 1, спр. 42.
- 8.ДАДО. — ф. 7, оп. 1, спр. 1489.
- 9.ДАДО. — ф. 2276, оп. 1, спр. 1034.
- 10.ДАДО. — ф. 2276, оп. 1, спр. 28.
- 11.ДАДО. — ф. 2276, оп. 1, спр. 18.
- 12.ДАДО. — ф. 2276, оп. 1, спр. 22.
- 13.ДАДО. — ф. 2567, оп. 1, спр. 1.
- 14.ДАДО. — ф. 2276, оп. 1, спр. 161.

Анотації

Борисов В. Л. Участие интеллигенции в работе органов местного самоуправления г. Днепропетровска в 1941–1943 гг.

В статье затрагивается малоизученный период в истории развития местного самоуправления в Украине. На основе новых архивных данных автор показал роль и место интеллигенции г. Днепропетровска в работе хозяйственных и социальных учреждений, которые действовали под контролем местной “вспомогательной управы” в 1941–1943 гг. Несмотря на то, что данный орган самоуправления обслуживал немецко-фашистский оккупационный режим, местная интеллигенция своим трудом решала важные вопросы социального обеспечения населения, сохранности инфраструктуры и хозяйственных объектов города.

BorisoV V. L. Intelligentsia's participation in the work of Dnipropetrovsk district government in 1920-30s.

The article deals with the insufficiently studied period in history of district government in Ukraine. The author shows the role and place of intelligentsia in the work of household and social facilities which work was under control of local “additional council” in 1941-1943. Notwithstanding this council worked for the Nazi occupational regime, local intelligentsia solved both social security and city infrastructure problems.

О. О. Вітюк

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ЩОДО РОЗВИТКУ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ В ДІЯЛЬНОСТІ РЕВОЛЮЦІЙНИХ КОМІТЕТІВ ПОДІЛЛЯ У 1918 — 1920 РР.

Період 1918 — 1920 рр. — один із складних і суперечливих у розвитку державності, освіти і культури на Поділлі, як і в інших регіонах України. Це — доба боротьби за незалежність Української Народної Республіки, відродження української мови, з